

**Ян
Чачот
(1796 – 1847)**

Прадмова да зборніка народных
песень 1846 г.

З пісьмаў

Дазвол вярнуцца на радзіму,
у Навагрудскі павет

З радаводнай справы

ПРАДМОВА ДА ЗБОРНІКА НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ

1846 г.

У 1837—1846 гг. Ян Чачот выдаў у Вільні шэсць зборнікаў беларускіх народных песень: 1) «Вясковыя песенькі з-над Нёмана», 1837; 2) «Вясковыя песенькі з-над Нёмана і Дзвіны», 1839; 3) «Вясковыя песенькі з-над Дзвіны», 1840; 4) «Вясковыя песенькі з-над Нёмана і Дзвіны, з дадаткам арыгінальных на славяна-крывіцкай мове», 1844; 5) «Вясковыя песенькі з-над Нёмана, Дняпра і Днястра», 1845; 6) «Вясковыя песенькі з-над Нёмана і Дзвіны, некаторыя прыказкі на славяна-крывіцкай мове і яе самабытныя словы, з назіраннямі над гэтай мовай», 1846.

Усяго Чачотам надрукавана каля 1000 беларускіх песень у перакладзе на польскую мову, а часткова ў арыгінале. Да некаторых зборнікаў прыкладзены беларускія вершы Чачота. Зборнікі забяспечаны цікавымі прадмовамі і каментарыямі, дзе Чачот выказвае свае погляды на беларускую мову і фальклор, прыводзіць звесткі аб сваёй збіральніцкай дзейнасці. Ніжэй друкуецца найбольш каштоўная прадмова да шостага зборніка: *Piosnki wiesniacze znad Niemna i Dzwiny, niektore przyslowia i idiotyzmy, w mowie slawiano-krewiciej, z postrzezeniami nad nia uczynionymi. Wilno, 1846, star. V—XXXIV. Прадмова без загалюка. Пасля тэксту прадмовы подпіс: Jan Czeczot.*

Выдаючы сто песень, крыху прыказак на славяна-крывіцкай мове і яе самабытных слоў¹ я хацеў бы мець столькі ведаў і здольнасцей, каб даць нейкі граматычна-гістарычны нарыс гэтай мовы і падрыхтаваць для даследчыкаў славяншчыны грунтоўныя заўвагі, але паколькі гэта немагчыма, мушу абмежавацца адной падрыхтоўкай для іх невялікага матэрыялу да падобных заўваг і накідаць некаторыя, хоць сціплыя назіранні, якія ў мяне ў гэтых адносінах узніклі.

Грунтоўны роздум над гэтай мовай, на якой на нашай памяці любілі размаўляць паміж сабою старыя паны, што яшчэ жывуць, на якой дагэтуль гавораць паны і аканомы з сялянамі, на якой пісалі ў нас некалі афіцыйныя акты, застанецца цалкам якому-небудзь здольнаму, можа, селяніну, што праз навуку ўзнімецца да больш глыбокага разгляду дасканала вядомай яму мовы.

Самуэль Багуміл Ліндэ², робячы справаздачу аб работах, звязаных з укладаннем слоўніка польскай мовы, заклікае, каб для дапаўнення яго працы збіраліся словы, якія ўжываюць у жывой размове хлебаробы, рамеснікі, плытагоны, паляўнічыя і г. д., а таксама дыялектызмы, або, як ён кажа, «павятоўшчыны», да чаго, на яго думку, асабліва вялікую зручнасць мелі б уладальнікі значных маёнткаў у розных мясцінах краю (т. VI, стар.

LXXXVII)³. Гэтыя дыялектызмы не толькі маглі б павялічваць багацце пісьмовай мовы, але, звыш таго, служыць тым, хто задумваецца над паходжаннем моў, для больш пэўных і сталых заўваг. Хоць некаторымі этымалагамі робяцца дзіўныя супастаўленні слоў адной мовы з другой, аднак прыемна бачыць роднаснасць паміж мовамі і здзіўляючае падабенства санскрыцкай мовы даўніх індыйцаў да славянскіх моў. Магчыма, што крывіцкія самабытныя словы, калі іх багата сабраць, выявілі б таксама якое-небудзь падабенства да санскрыту, а некаторыя прыгожыя словы, уведзеныя ў польскую мову (як гэта назіраецца нават ужо ў Літве), павялічылі б без шкоды яе багацце, якое, аднак, што мы павінны ведаць, залежыць не ад мноства слоў, але ад прыстойнага і ашчаднага іх ужывання. Таму што ўжо сёння некаторыя пісьменнікі так узбагачаюць польскую мову выхапленымі адсюль словамі і спосабамі прамаўлення, што трывожыцца трэба не толькі за чысціню, але і за поўнае яе скажэнне.

Крывіцкі дыялект — прамежкавы паміж польскім, рускім і ўкраінскім. Украінскі, ці палянскі, па будове сваёй і даўжыні галосных больш падобны да польскага, крывіцкі — да рускага; але калі ўкраінец кажа *будэ*, рускі — *будет*, то крывічанін скажа *будзе*, куды падобней да польскага *bedzie*. Аднак ён не скажа, як украінец: *ходылам, ходылась, ходыла*, але: *я, ты, ана хадзіла*, бо ва ўсіх ладах, часах і асобах спражэння дзеяслова крывіцкая мова не мае падобных асабовых канчаткаў, як украінская і польская, і павінна карыстацца асабовымі займеннікамі.

Як *dz*, якое, паводле Ліндэ, прыкметна аддзяляе польскую мову ад іншых славянскіх дыялектаў, згодна з ёй падабаецца крывічанам, так вельмі не любяць яны гука *л*, як і даўнія палякі, калі гаварылі: *wyszedszy, rzekwszy, umarwszy* замест: *wyszedłszy, rzekłszy, umarłszy*. Таму ў многіх выпадках замест *л* крывічане вымаўляюць гук *ў*, злучаючы яго з наступным ці папярэднім галосным, адкуль утвараюцца бяспрэчныя дыфтонгі: *аў, еў, оў, іў, уў*, напр. *даў, еў, пашоў, любіў, бліснў*. Нават словы, узятыя з іншых моў, як напр. *хаўтуры* з літоўскага *chalturej*, *жаўнер* з польскага *żołnierz* (наёмнік, з нямецкага *Soldner*), *каўнер*, які паходзіць ад італьянскага *colnierz*, *аўтар* — *ohtarz* (з лацінскага *altare*), *каўтун* (відаць, што пазычанае) *koltun*, усюды змянілі *л* на *ў*. І толькі ўжо ў дзеясловах, у канчатках жаночага і ніякага роду, атрымлівае *л* сваё гучанне, паколькі гаворыцца: *я была, ано было*.

У замест *в* выступае таксама паўсюдна ў якасці прыназоўніка і паводле патрэбы ці схільнасці таго, хто гаворыць, злучаецца з наступным гукам (часцей з галосным, чым з зычным) або вымаўляецца асобна, напр. *у дварэ, у селе* або *ў дварэ, ў селе*. Так што можна гэта *у* прызнаваць па жаданню або галосным, або зычным, ці таксама, калі злучаецца ў словах з іншым

галосным, — дыфтонгам. Пішу такое ў з рыскай, схіленай управа, для адрознення ад у галоснага⁴.

Гук *в*, занядбаны ў прыназоўніку, з'яўляецца затое калі-нікалі як прыдыханне ў словах, што пачынаюцца з галосных, хоць і ў іх часцей за ўсё (можа, толькі цяпер) ужо адкідаецца, напр. *воко* і *око*, *вакно* і *акно*, *восень* і *осень*, *вуліца* і *уліца*, *востры* і *остры*, *водзін*, *водна* і *адзін*, *адна*, *навошто?* і *нашто?*, *а вось* і *а ось!*

Не маюць яны зусім у сваім алфавіце, так як першапачаткова і ўсе славянскія дыялекты, гукаў *f*, *g*. А калі павінны іх вымаўляць у запазычаных словах, то вымаўляюць часцей за ўсё замест *f*—*ch* або *p*, замест *g* — *h*, напр. *Хвалісь* — *Felis*, *хваліварок* — *folwarek*, *пранцус* — *Francuz*, *Пранціся* — *Franciszka*, *граф*— *graf*, *ахвіцэр* — *oficer*, *хвігура* — *figura*, *хвіга* — *figa*, *каптан* — *kaftan*, *шапа* — *szafa*, *ухналь* — *ufnal*, *Горскі* — *Gorski*, *Грыбоўскі* — *Grzybowski* і г. д. Аднак лягчэй даецца вымаўленне *g*, бо скажуць: *Gabrus* і *Gabrusicha* або *Haurus* і *Haurusicha*, *ganeczek* і *haneczek*, *grosz* і *hrosz*, *garniec* і *harniec*.

Хоць *рэ* з лёгкасцю вымаўляецца ва ўласных словах: *рэка* — *rzeka*, *рэпа* — *rzepa*, усё ж маюць яны цяжкасць у вымаўленні *рэ* ў запазычаных, напр. *левізор* — *rewizor*, *некрут* — *rekrut*, *алендар* — *aredarz*.

Як і ўсе славянскія дыялекты, апрача аднаго польскага (для якога гэта пярвейшая аздоба), не маюць *q* і *ę*, а заўсёды простыя *a* і *e*, і ў змяненні канчаткаў тое, што мы коратка і прыгожа перадаём гэтымі насавымі галоснымі, яны павінны вымаўляць праз *аць*, *аю*, *ею*, *уць*, *ую* або падобныя, напр. *баляць* — *bołą*, *сваю* - *swoję*, *волею* – *wola*, *будуць* — *będa*, *красную* — *riękna* (вінавальны склон).

Вельмі мала слоў пачынаецца з *o*, напр. *ока*, *обух*, *озеро*, *обруць* (*uzdeczka*), *огур* (*leniwiec*), *осень*, але замест *o* вымаўляецца заўсёды на пачатку *a*, дзе ў польскай і рускай *o* (хоць рускія, пішучы *o*, вымаўляюць часцей за ўсё *a*), напр. *агонь* — *ogień*, *абалона* — *blonoa*, *асьміна* — *osmina* і г. д. Не пачынаецца таксама, як і ў польскай, ніводнае сваё слова з *э*, хіба толькі запазычанае, напр. *Эльжбета*, *эконом*, якога часцей за ўсё завуць *аконом*, *акомон*.

Хоць нельга напэўна сцвярджаць, каб у крывіцкім дыялекце *e* або *o* былі закрытыя, усё ж над Нёманам гавораць без розніцы: *нема* і *німа*, *цепер* і *ціпер*, *мене* і *міне* (*mnie*), з выразным звужэннем *e*, *i* на *ціхом* або *ціхум Дунаю*, у *чысценьком* або *чысценькум полі*, з выразнай заменай *o* на закрытае *o* ці хутчэй на *у*, як гэта адбываецца з вялікай шкодай для напеўнасці і ў польскай мове. Над Дзвіной жа, дзе так любяць *i*, выразна звужаюць наднёманскае *e*, гаворачы: *злітаіць* замест *злетаець* і г. д.

Зычны *т*, якім у рускай і чэшскай мовах пачынаецца не адно слова, напр. *тихий, тяжкий*, па-чэшску: *tichy, težky*, крывічане, як і палякі, мяняюць на *ц*: *ціхі, цяжкі*; таксама і ў іншых словах, напр. *цесць, будуць, робяць, рабіці* і г. д. Не вельмі шанцуе таксама і цвёрдаму галоснаму *ы*, які, як можна бачыць з прыведзенага слова *ціхі*, замяняюць на *і* мяккае, што некаторыя з нас робяць тут і ў сваёй польскай мове.

Гук *з* як прыназоўнік, які аднолькава адпавядае лацінскім *sum* і *ex*, і як прыстаўка да дзеясловаў, назоўнікаў і прыметнікаў ужываецца ўсюды, за выключэннем слоў, што пачынаюцца з гукаў *ц, к, п, с, т*, перад якімі вымаўляецца *с*, напр. *с цёткою, с кумом, с пана, с саломы, с табою, скруціць, скошэны* і г. д. І нейкім няпэўным здаецца часам з перад гукамі *б, л, м, н, о, ў, з*, так што чуецца невыразна нешта накшталт *с* або *зь*, напр. *з (с) богом, з (с) людзьмі, зьмяты, зьняты, з (с) озера, з (с) уха, з (с) залоўкі, зьбіты* і г. д. Вымаўляюць таксама праз *с*: *вос — woz, вёс — wiozł, нёс — niośł* і праз *ш*, напр. *штош — sóz, аўжош — jużciż, нош — nóž* і г. д. Тое ж маем у вымаўленні польскай мовы, хоць замест *sz* пішацца цяпер *ż*.

Як у польскай мове гук *г* або *z* аддзяляецца ад наступных, напр. *g-żeć, ż-jeść*, а ў рускай *е, ь, я* ад папярэдніх праз *ь*, напр. *крестьянин — włościanin, забвеньє — zaropnienie, рукодѣлье — rękodzieło*, прычым гэты *ь* цяпер замяняюць часам гукам *і*, пішучы: *крестьянин, забвеніє, рукодѣліє*, так і ў крывіцкай ёсць гукі, што вымагаюць падобнага аддзялення або, як гэта мае месца ў наддзвінскай разнавіднасці дыялекту, патрабуюць дабаўлення другога *ц, л* або *н*, што можна пачуць, пачынаючы ад Завілейскага павета⁵, нават у польскай мове, напр., гаворыцца па-крывіцку над Нёманам: *вєць-е, галь-е — gałęzie, пагулянь-ё — hulanka, Іў-е — назва мястэчка, баяр-ё — bojarstwo, bojary*; над Дзвіной жа: *вєцьє, застоля — siedzenie zastolne, вєселля — wesele, ралля, аралля — roła, бяздолля — niedola, племеньня — plemienia, каменьніка — kamyczkow*, што таксама адбіваецца на мясцовым польскім дыялекце, паколькі там вымаўляюць: *zatrudneńnia, mniemańnia, wesella*.

Такім чынам, са сказанага можна меркаваць, што крывіцкі алфавіт, калі б не было запазычаных гукаў *ф, г* і зусім непатрэбнага *х*, якое аналагічна польскаму вымаўляецца праз *ks*, абмяжоўваўся б дваццаццю адным гукам, вар'іраванне якіх шляхам іх змякчэння такое ж, як у польскай мове, але здаецца, што, апрача гукаў *ц, н, с, з*, іншыя зусім не ведаюць змякчэння.

Часткі мовы тыя ж самыя, што і ў польскай мове. Назоўнікі і прыметнікі столькі ж маюць родаў і скланяюцца шляхам змянення канчаткаў. Прыслоўі і прыметнікі маюць тры ступені і ў вышэйшай дадаецца *най*, напр. *найкраснейшы, найлети — najłepiej, найбільш — najwięcej*. Аднак трэба да

гэтага прыслухацца. Рэдка калі ўжываецца вышэйшая ступень якасці, бо здаецца, што ў напрамку на поўнач у людзях нікне ці то душэўны ўздым, ці то захапленне, і мова абмяжоўваецца наданнем якасці толькі параўнальнай ступені: *бялей, красней, чырваней, барздзей* (prędzej) і г. д. Назоўнікі і прыметнікі па меры набліжэння да Дзвіны і верхняга Дняпра набываюць адценні, падобныя да рускай мовы ў формах творнага склону адзіночнага ліку, паколькі гавораць ужо аднолькава: *дзеўкою, дзеўкой, маладзіцою і маладзіцой, маткаю, маткай*. Родны склон гэтага ж ліку прыметнікаў таксама можа там ужо скарачацца, як у рускай мове, напр. *на том боку сіня мора* замест *сіняго мора*.

Пры скланенні карэнны галосны часта замяняецца іншым, напр. *конь, каня, кол, кала* і г. д.

Назоўны склон множнага ліку назоўнікаў над Нёманам заканчваецца пераважна на *е*, напр. *дзеўке, кветке, панэ, дамэ*.

Назоўны і вінавальны склоны множнага ліку прыметнікаў усіх трох родаў заканчваюцца над Нёманам на *е*, напр. *белые, дробные*, над Дзвіной — на ўпадабанае там *я*: *белыя, дробныя*. Таксама вельмі ахвотна замяняюць там *э* на *ы*, гаворачы: *садочык, вяночык* і г. д.

У родным склоне адзіночнага ліку прыметнікаў і займеннікаў ёсць часам нейкая асаблівасць, варта ўвагі, напр. *да мае міленькае*, або *да маеі міленькой*, або яшчэ: *да маеі міленькой*.

Асабовы займеннік *себе*, які злучаецца са зваротнымі дзеясловамі, бывае траякі: *се* або *ся*, *сі*; *ца* і *цэ*. *Се* або *ся* і *сі* дадаецца, калі слова заканчваецца на галосны; *ца* або *цэ* — калі на зычны або, можа, і ў сувязі з чым-небудзь навыкам у вымаўленні, напр., гавораць *любіцца* або *любіццэ, любіцісе, любіціся, расстацісі, кланіцца, кланіся, гоніццэ, ганісе*. Гэта *се* ніколі не ставіцца перад дзеясловам, як у польскай, і не замяняецца на *сь*, як у рускай мове. Над Дзвіной, дзе пераважае ўжыванне *ся* ў параўнанні з *се*, сустракаецца таксама ў песні *не садзісь* замест *не садзіся, заседзелісь* замест *заседзеліся*.

Ёсць і парны (дуальны) лік у назоўнікаў, напр. *дзьве шкодзе, дзьве шкоды, чэтыры прыгодзе* або *прыгоды, дзьве руцэ, дзьве назе*.

Адносна спражэння дзеясловаў. Інфінітыў заканчваецца без розніцы на *ці* або *ць*, а ў зваротных на *ц*, напр. *прасьці і прасць, ткаці і ткаць, пашьці і пашць, жэніцісе і жэніцэ*. Залежыць гэта ад схільнасці таго, хто гаворыць. У трэцяй асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу гаворыцца таксама: *скачэць, плачэць* і *скачэ, плачэ*; наадварот, у множным ліку патрэбна абавязковае *ць*: *скачуць, плачуць*. А паколькі наднёманцы вымаўляюць адкрытае *е*, напр. *злетаець* — *zlata*, то лёгка ім адкідаць і звычайна яны

адкідаюць *ць*, гаворачы *злетае*. Немагчыма гэта для наддзвінцаў, якія, гаворачы *злітаіць*, не могуць ужо сказаць *злітаі*.

Хоць падабенства да санскрыту ў канчатку інфінітыва найбольш блізкае ва ўкраінскай — дзякуючы складу *ты*, таксама блізкае і ў крывіцкай праз *ці*, бо санскрыцкія заканчваюцца на *tī*.

Вартая ўвагі асаблівасць у загадным ладзе слова *пайсці* або *пайці* — *rójśc*, бо гаворыцца і загадваючы і выказваючы мінулы закончаны час: *пашоў рабіць* — *rójdz robić, poszedł robić*; *пашлі тушыць* — *rójdz gasić i poszli gasić*. Усё адрозненне ў тым, што, загадваючы, вымаўляюць хутчэй і з большым падкрэсліваннем апошняга складу. Не ведаю, ці ёсць болей падобных адхіленняў ад формы; вядома толькі, што, гаворачы па-польску, мы выказваемся па-крывіцку: *poszed, poszli precz*, што павінна значыць: *rójdz, rojdzcie precz*.

Дзеепрыслоўе цяперашняга часу заканчваецца на *чы*, напр. *робечы, аручы, жнучы* — *robiąc, orząc, żnąc*. Па-над Дзвіной ужо часам прабіваецца (у песнях) канчатак, падобны да рускага, на *я*, напр. *ходзя* — *chodząc* замест *ходзячы*; *седзя* — *siedząc* замест *седзячы*. Дзеепрыслоўе ж мінулага часу заканчваецца на *шы*, напр. *рабіўшы, араўшы, жаўшы* — *robiwszy, orawszy, żąwszy*. Дзеепрыметнікаў ні цяперашняга, ні мінулага, ні будучага часу, хоць іх няцяжка ўтварыць, здаецца, ва ўжытку няма. Часам, можа, якая жанчына скажа: *гаруюшчая, працуюшчая, бедаваўшая ўвесь век* — *horijąca, pracującą, ktorąm biedowała całe życie*.

Даўномінулага часу абвеснага і ўмоўнага ладу ва ўжытку амаль няма: *некалі быў, летась хадзіў* — *niegdyś był, roku przeszłego chodził* і рэдка можна пачуць: *сказаў быў, зрабіў быў*, паколькі здаецца, што ва ўсім жыцці сялян ёсць толькі сучаснасць, а на мінулае і будучыню зусім не звяртаецца ўвага. З уплыву крывіцкай мовы паходзіць, што і мы, гаворачы і нават пішучы па-польску ў гэтых мясцінах, рэдка ўжываем даўномінулы час, які ў мала- і вялікапалян такі часты.

У дзеясловах магчыма парнае (дуальнае) спражэнне, калі гавораць: *робімо, седзімо, лежымо* замест *робім, седзім, лежым*. Трэба назіраць.

Такія і да таго падобныя граматычныя варыянты здараюцца ў крывіцкай мове; што ж казаць пра вымаўленне слоў, калі ў пісьмовых мовах, узятых у пэўныя правілы, столькі ёсць адрозненняў не толькі ў жывой, але і ў друкаванай мове? Нічога дзіўнага тады, што крывіцкі дыялект, без правіл, непісьмовы, мае не толькі ў кожным павеце, але ў кожнай, можа, вёсцы нейкае асобае вымаўленне і ўласцівыя яму словы. Так, у Навагрудскім і Лідскім паветах гавораць: *цебе, мене, покуль і пакуль* (рокі), *слонцо і сонцо*, *дзевэчэк і дзевочэк, колькі і колько* (ile), *гараць і араць, па бары і па бору* (ро

borze), *сэрцо сваё і сэрцэ свае, землею і землёю, есьць і ёсьць (jest), есьць і есьці (jesc і je)*. У Лепельскім жа, дзе вельмі любяць *a* і выкідаюць ці звужаюць *e* або часам на яго месцы ахвотна ўжываюць *ы*, гаворыцца: *цябе, мяне, дзеўчына і дзяўчына, калі і кала (koło, прыназоўнік), соўнінька і соўнейко (słoneczko), ціраз і цераз (przez), паніла, вынісла (замест паняла, вынесла), піва п'яная (замест піво п'яное), муская пагуканіка (муское пагуканіко), яна і іна (ona), ёсь (jest), сонцэ радзіла (замест радзіло), з великага сіла (замест з великага села), божа і божэ, ні, ня (nie), алі (ale), вісна (весна), піравоз, сьцежычка, вышываіць, стаўляіць і г. д. Не адно слова вымаўляецца дваяка і ў польскай мове: *żonie, siostrze і żenie, siostrze; dziś, dzisiaj і dzisiaj; walek і walk, farbierz і farbierz, w panu і w panie* і г. д.*

Абдумванне правапісу для якой-небудзь мовы і належных для яго знакаў прыпынку (пунктуацыі) не з'яўляецца справай, як здавалася б, занадта лёгкай і малаважнай. Перш чым друкарні Шарфенбергераў і Лазараў⁶ устанавілі правапіс для польскай мовы, шмат прайшло часу і адбылося ў ім перамен; і толькі ў бліжэйшыя да нас гады неўміручай памяці Капчынскі⁷ перагледзеў яго і абгрунтаваў. Аднак калі яго правілы былі паламаны, перш за ўсё Фялінскім⁸, кожны пачаў пісаць і друкаваць па-свойму, так што сёння можна сказаць, што мы не маем сталага правапісу: кожны піша, як хоча ці ўмее, і, разгароджваючы сваю пісаніну даўнейшымі лінейкамі адвакатаў⁹, якія яны працягвалі, не ведаючы, дзе кропка з коскай, дзе двукроп'е, павялічвае тым самым памер кніжкі. Нялёгка абдумаць правапіс, калі, друкуючы па-польску з 1505 г.¹⁰, яшчэ дагэтуль не маем устойлівай арфаграфіі і, выбіўшыся з-пад правіл Капчынскага, невядома, калі і чыйму слову і аўтарытэту паверым у гэтых адносінах. А таму, як сам правапіс уплывае на змяненні, нават да непазнавальнасці, чалавечай мовы, можа служыць доказам адрозненне прастанароднай польскай мовы ад пісьмовай; і гэту змену выклікала хутчэй за ўсё не што іншае, як увядзенне гатычных літар для напісання польскіх слоў і тое, што не былі спачатку прыдуманы знакі для змякчэння гукаў. Яшчэ Ян Каханоўскі, Гурніцкі і Янушоўскі¹¹ абдумвалі, як пісаць *c* у словах *czeladź і czytać*: першы хацеў *cz*, другі *cc*, а трэці або *cc*, або *c'* і пісаў: *c'ytać, c'eladź*; засталася выразнае *cz*, і з сапраўднага польскага *czytać* зрабілася *czytać*. Гэтак жа з *pass* сталася *nasz*, з сего — *czego*, з *jesce* — *jeszcze* і г. д. У «Малітве божай» 1446 г., друкаванай у Вроцлаве ў 1475 г., пісалі: *odpusztz — odpuść, miłostczy — miłości*; у «Ortylach» 1501 г. пісалі: *czo — co, myecz — mieć, grosch — grosz*; у «Аповесці пра папу Урбана» 1505 г. у Галера¹² друкавалі: *Paryesch — Parież, szye — się, czyaszka* замест *ciężka*, бо галоснага *a* тады не мелі («Гіст[орыя] поль[скай] літар[атуры]» Вішнеўскага, т. III і V¹³). У 1558 г. у перакладзе Ларыхіуса, зробленым Кашуцкім¹⁴, друкавалі, як у нямецкай:

nitz — nic, tzo — co; у 1561 г. Леапаліта¹⁵ ў Бібліі друкуе: *dussa, wypuszczasz, pokrapias*. Такім чынам, павінна была існаваць розніца паміж *ss* і нямецкім *sz*; гэта *ss*, якое друкавалася ў «Хроніцы свету» Бельскага¹⁶ ў 1554 г., змянілася ўжо на *sz* у выданні гэтай жа хронікі 1564 г. У той жа кніжцы ў 1554 г. друкавалі: *oszuma i gozum*; гэта і выклікала, пэўна, вымаўленне яго потым і без кропкі, так што *osuma* стала *oszuma*; хоць напісанне *ż* з кропкай, на думку Капчынскага, рабілася тут дарэмна, але ўвогуле дарэнным, як відаць з гэтага, яно не было, Такім чынам, нямецкае *sz*, якое адлівалася на адным кавалку волава, замест *s* узбагаціла польскую мову гукамі *sz*, а *ż* з кропкай прынесла *z*, якое вымаўляецца выразна. Па гэтых выданнях вучыліся чытаць дзеці, вымаўлялі яны ўсё да іюты і пераносілі ва ўжытак цвёрдасць і гаркату мноства зычных, якія пасля лічыліся адзнакай рыцарскасці польскай мовы, такой адметнай ад мовы, якая дагэтуль засталася ў простага народа, куды мякчэйшай і лягчэйшай у вымаўленні. І зрабіць заўвагі, і стала меркаваць пра ўсё гэта прыстойней будзе карэнным жыхарам тых мясцін, а грунтоўнае параўнанне польскай пісьмовай і прастанароднай мовы з гістарычным вывадам з друкаваных кніг, рукапісаў і розных пісаных актаў магло б быць вельмі карысным, пажаданым і прыдатным для ўмацавання няўстойлівага зараз правапісу.

Між іншым пры ўстанаўленні правапісу, які так нялёгка абдумаць, трэба дбаць і пра карані слоў. Як, напр., у крывіцкім дыялекце пісаць *вос*, калі ў наступных склонах вымаўляецца *воза, возу?* або *вёс (wiozl)*, калі ёсць *весьці, везу*; або *параць*, калі ёсць *парадзіць, параджу?* Напэўна, лепей пісаць *воз, вёз, парадзь*, хоць на канцы і вымаўляецца *с і ць*. Як пісаць *каня*, калі ў назоўным склоне *конь?* Як пісаць *калом* (ад *кол*) і *колом* (ад *кола* калёснага), хоць іх адрознівае націск? Як пісаць *калі* і *каля* (колю — прыназоўнік), *калі* (*kiedy* — саюз) і *калі* (*kol* – дзеяслоў)? Як, нарэшце, пазначыць: *гараць* (*ogać*) і *гараць* (*pała się*), *ганіцца* (*gonić się*), *гоніцца* (*goni się*) або *п'яная піва*, што вымаўляецца памылкова замест *п'яное піво*. Трэба было б нават выпраўляць і рэгуляваць такія розныя спосабы вымаўлення, устанавіць правілы і прытрымлівацца іх, а астатняе лічыць памылкамі. Гэта немагчыма і не трэба рабіць у невялікім зборніку песень. Таму я стараўся, не ўваходзячы ні ў які разгляд правапісу, які можа ўстанавіцца, пісаць амаль цалкам так, як вымаўляецца. Гэта сыры матэрыял для развагі будучага граматыста, які, шырэй агледзеўшы асаблівасці гэтага дыялекту, можа абдумаць якія-небудзь грунтоўныя правілы. І хоць той правапіс самы дасканалы, у якім як вымаўляюць, так і пішуць, аднак паколькі немагчыма, каб які-небудзь з правапісаў прыйшоў да гэтай дасканаласці, то чым болей будучы граматыст здолее ашчаджаць вымаўленне на пісьме і бліжэй да яго дастасавацца, тым

большая будзе як яго праца, так і заслуга.

Немалазначнай рэччу ў кожнай мове з'яўляецца яе напеўнасць, або працягласць, тым больш там, дзе, як у крывіцкай (дактылічным дыялекце), сам акцэнт вызначае часта розніцу ў значэнні, напр. *каня* (птушка *kania*) і *каня* (*konia*), *сыры* — *surowy* (у фізічным значэнні) і *сыры* — *sery*, *лугу* — *łaki* і *лугу* — *ługu* для мышцы бялізны, *гадзіна* — *godzina* і *гадзіна* — *gadzina*. Есць словы, якія пасля перамены галоснага інакш акцэнтуюцца, напр. *покуль*, *пакуль* — *roki*, *леты* і *лета* — *lata* (назоўнік), *дочка* і *дача* — *coraka*. Многія трохскладовыя словы з'яўляюцца чыстымі дактылямі. Пры такой разнастайнасці націску, не ведаючы, як яго захаваць, я пазначыў знакам (—) доўгія галосныя там, дзе вымаўленне супярэчыць польскаму¹⁷; там жа, дзе акцэнт робіцца на перадапошні склад, як у польскай мове, гэтыя знакі не падаюцца. Іншыя галосныя, асабліва пасля прастаўленага знака, — кароткія.

Націск у нас, калі гаварыць пра паэзію, з'яўляецца яшчэ дагэтуль нейкай другараднай рэччу, і хоць пачалі па ўзору сатыр Апалінскага¹⁸ і князьнінскага перакладу Асіяна¹⁹ пісаць нерыфмаваныя вершы, аднак яны зусім не метрычныя, бо, змяшчаючы ў сабе толькі пэўную колькасць складоў розных памераў пры захаванай цэзур, яны хутчэй могуць назвацца колькаснымі. Таму націск варты куды большай увагі не толькі ў адносінах да крывіцкай, але і польскай мовы.

Хоць у перакладзе сялянскіх песенек я і ўжыў метрычныя вершы, самым неабходным чынам патрэбныя для музыкі, і толькі з прычыны гэтай метрычнасці вызваляўся часта ад дзвюх рыфмаў на чатыры кароткія радкі, якія можна лічыць і двума 12- або 14-складовымі, аднак не пахвалюся, каб мог з сапраўднай лёгкасцю паводле волі ўладаць ямбічным памерам, які сёння асабліва пашыраны ў музыцы. Няцяжкім ён здаецца з выгляду, бо досыць пачаць верш трохскладовым словам, а потым класці нашы звычайныя харэічныя двухскладовыя, аднак для падобнага некаторага прымусу, каб ён не выглядаў сапраўдным прымусам, трэба быць дасведчаным з дзяцінства, так сказаць, свайго пяснярства, каб і мова не была прыспешана і памер дасканалы захаваны. І барані божа, каб не ўжываліся ў песні гэтыя самыя праявічныя *też, zaś, więc, by, gdyby, jest, są* і не менш дрэнныя, калі яны без патрэбы, *ten, ta, to* або штосьці падобнае, чым памер павінен надтачвацца, або выраз дзеля яго павярнуць, каб утварыўся харэй ці ямб.

То няхай маладыя песняры загадзя вучацца пісаць метрычныя вершы, пазнаюць добра мелодыку сваёй мовы, засвоіць памеры грэчаскіх і лацінскіх вершаў, навучацца хоць крыху музыцы для разумення таго, як узгадніць яе са словамі, і толькі тады яны могуць быць упэўнены, што памеры напеўнасці мовы паводле іх схільнасці паплывуць як прыроджаныя, з іх грудзей,

ажыўленых пачуццём, знікнуць усякія хібы і няроўнасці ў мове, з'являцца самыя выдатныя галосныя, і там, дзе будуць сапраўды патрэбныя, і іх песня пад музыку будзе самай цудоўнай і няспынай гармоніяй. Нішто без намаганняў і ўмельства не становіцца чалавечай натурай, а калі што стала натурай, перастае быць штучным мастацтвам, якое пад сваю цёмную, чужую і няпэўную назву артыстычнасці, артыстызму, артыстыцызму, артызму намагаецца сёння падцягнуць усё і хоча, дагаджаючы ў сваіх творах толькі фантазіі, абавязкова ўзяць перавагу над тым, што з'яўляецца маральным, карысным і сумленным.

Крывіцкім песенькам, здаецца, больш уласціва колькасць 7, 9 і 11 або таксама 8, 12 і 13 складоў, што аднастайна ідуць адзін за адным, як больш адпаведная сумным і сур'ёзным танам. Тыя песні, якія маюць па 8 і 6 складоў, што чаргуюцца паміж сабою, адпаведных ужо больш жывому і вясёламу тону, здаецца, паходзяць з Украіны ці Мазоўша або з'яўляюцца наследаваннем тамашніх песень. Харавы голас павінен пры спяванні расцягваць склады паводле свайго жадання, таму часцей за ўсё здараецца, што радкі ў адной і той жа песні маюць розную іх колькасць.

Як кожная мова, чым менш яна апрацавана і звязана правіламі, тым больш падатлівая да вершаскладання, так і крывіцкая. І паэт не меў бы тут клопату з колькасцю складоў: ёсць самыя паслужлівыя *да, дый, дэй, ды, дэ, дык*, якія азначаюць, што і польскае *a*, напр. *a moja ty miła!* — *да мая ты мілая!* Самыя паслужлівыя, бо іх можна тры разы без патрэбы дабаўляць у адным радку; *ужо, ідзе, у дому* і ўсе словы, пры якіх ёсць прыназоўнік *у*, можна вымаўляць на адзін склад меней або болей. Мала дбаецца пры гэтым пра рыфмы, і кожная, якая надарыцца, пойдзе ў справу. Гэта ж цікавае *да*, што мае столькі варыянтаў, часта злучае з сабою старажытнае *j*, след якога застаўся яшчэ і ў польскай мове ў словах (*dzisiaj*), *wczoraj*, *indziej*, а Рэем²⁰ некалі асобна далучалася і да іншых слоў як нейкае прыдыханне ці паўната вуснаў пры вымаўленні.

Хоць за дакладнасць запісу песень магу паручыцца, бо і тыя асобы, якія мелі ласку іх збіраць, ведалі крывіцкую мову і я, маючы часам па некалькі экзэмпляраў адной песні, мог бы адразу заўважыць недакладнасць напісання якога-небудзь слова, аднак не ведаю, чаму амаль усюды пісалі *чы* замест *ці*, прычым, наадварот, гэта *ці* замест *чы* многімі з нас, а менавіта пажылымі людзьмі, ужываецца і ў польскай мове. Магчыма, што прызвычаныя да польскай мовы вязковыя дзяўчаты, якія служаць па дамах, дзе лепей размаўляюць па-польску, дыктавалі сваім паненкам і паням *чы* замест *ці*, або таксама іх ужываюць і сяляне. На гэта трэба звярнуць увагу ў песнях і іх жывой мове.

Для пазнання крывіцкай мовы добра было б паслухаць хатнія размовы сялян, але гэта нялёгка зрабіць апанутаму ў сурдут, хіба калі б пераапануцца ў сярмягу і пад выглядам селяніна з чужога маёнтка пайсці на вечарынку або ў карчму. Але больш прыстойным спосабам навучыцца мове і зрабіць адносна яе назіранні быў бы той, калі б хто заняўся слуханнем паданняў і іх дакладным запісам, папярэдне навучыўшыся майстэрству хуткага пісьма, бо гэта літаратура, што засталася спрадвеку ў памяці сялян, дагэтуль зусім яшчэ не кранутая. Гэта быў бы моўны скарб куды багацейшы, чым кароценькія песенькі, у якіх сустракаюцца часцей за ўсё толькі любоўныя словы і няма выказаў, што малююць іншыя пачуцці і ўяўленні. Скупая гэта мова і неачэсаная, бедная назоўнікамі і ўсімі выразамі, звязанымі з разумовымі паняццямі, аднак, як і кожная, яна павінна абавязкова мець свае асаблівасці і арыгінальнасць.

Не магу без нейкага мілага ўзрушэння прыгадаць забытыя паданні, якія я чуў і ведаў у дзіцячыя гады. Часта ў іх змяшчаецца цудоўная мараль. Ідзе, напрыклад, нехта ў зачараваны замак і знаходзіць на дарозе рыбу, якая дарэмна намагаецца ўскочыць у раку; рыба просіць нейкай прынятай у гэтых выпадках формулай дапамагчы ёй; ён дапамагае, а другі ў гэтай просьбе адмаўляў. Бачыць ён далей перакуленага жука, які не можа ўстаць, бачыць рака, які просіць дапамогі; усім ён дапамагае, а за тое яны, адчараваныя, ператварыўшыся ў людзей, дапамагаюць яму ўвайсці ў замак; калі іншыя, што адмаўлялі ў ратунку, дамагчыся гэтага не могуць. Трэці брат, які звычайна малюецца ў казках дурнем, сядзіць у кажуху за печку, заўсёды больш набожны за двух разумных братоў. Тыя купляюць коней, набываюць дарагія ўборы і едуць па каралеўну, што сядзіць на шкляннай гарэ, а гэты, як яны паехалі, ідзе на бацькоўскую магілу, моліцца і плача, а бацька яму гаворыць: «Ідзі туды і туды і знойдзеш каня і ўсё ўбранне з медзі». Ідзе ён, свіснуў; выскаквае медны конь, на якім ён імчыцца на гару. Усіх здзіўляе гэты рыцар; ніхто не ўехаў так высока, як ён. Тое ж паўтараецца з сярэбраным канём і залатым, на якім ён ужо дасягае каралеўны. Паміж дванаццаццю разбойнікамі заўсёды ёсць якая-небудзь жанчына, маці або жонка аднаго з іх, якая дае паратунак і дапамагае ўцячы захопленым імі падарожным.

Я ўжо рабіў невялікія намаганні збіраць казкі, ды ніхто іх у нас яшчэ не цэніць і не аказвае плённай дапамогі, а сам я пры кепскім здароўі і такой абьякавасці да гэтых твораў народнай фантазіі і помнікаў старажытнасці не здолеў дагэтуль заняцца гэтай мілай і карыснай для айчыннай літаратуры працай. Таму тыя, хто мае больш магчымасцей для збірання названых казак і энергіі для выканання гэтай працы, маглі б не без славы і карысці заняцца

гэтай пакрыўджанай літаратурай, якая, як і песні, была некалі супольнай для продкаў паноў і беднякоў, пакуль нашчадкі першых, навучыўшыся чытаць на розных мовах, не пачалі бавіцца байкамі, якія ім баюць аўтары аповесцей усякага гатунку і фасону.

Няхай іншыя мацнейшым і больш чутным голасам захвацяць да шанавання і збірання сялянскіх ці, хутчэй, народных аповесцей і паэтычных твораў; з мяне хопіць таго, што аддаю гэты зборнік песень чытачам на іх прыхільную і чулую ўвагу.

Не дазваляючы сабе прыемнасці пералічыць высакародных паненак і некалькіх паняў, якія ласкава падрыхтавалі для мяне зборнік сялянскіх песень, укажу тут прынамсі месца, адкуль тыя песні паходзяць. Можа, у далёкай будучыні ў каго-небудзь з'явіцца цікавасць даведацца, ці не спяваюць у тых жа самых месцах тыя ж самыя песні; то няхай яму будзе вядома, што месцам збірання перакладзеных мною 126 песень, змешчаных у першай і другой кніжачках, з'яўляюцца амаль выключна Стокі паблізу Нёмана, дзе адна маладая і прыстойная дзяўчына Бася, пасля жонка Мацейкі, прадыктавала ў 1834 г. гэтыя песні і болей яшчэ не перакладзеных; некаторыя з гэтага ліку паходзяць таксама з Беліцы, Новагарадовіч і Еленкі. 194 песні з-над Дзвіны, якія змяшчаюцца ў другой і трэцяй кніжачках, паходзяць з Лепеля, Жарцэніц, Камароўшчыны, Казімірава, Гарадзянца, Завідзіч, Быхава, Пасялявінскага Забалоцця і другога, якое завуць Мнішацкім, Зазер'я, Варон'я, Бабыніч, усё гэта з Лепельскага павета; нямала таксама з-пад Куранца Завілейскага павета, з-пад мястэчка Беразіна, з Негарэлага і Халопеніч Барысаўскага павета. У чацвёртай і пятай кніжачках песні з-над Нёмана паходзяць, як ужо сказана, са Шчорсаў, Праслічкі, Далматоўшчыны, а некаторыя з Лаўрышава, праслаўленага ў гісторыі Літвы князем Лаўрашам, ці Рамунтам Трайдэнавічам²¹. 26 песень з-над ніжняга Дняпра спяваюцца ў Ліпавецкім павеце²²: некаторыя з іх я атрымаў ад простага салдата, адтуль родам, а астатнія ад аднаго шанюўнага ксяндза, які знаходзіўся там у маладосці. Нягледзячы на мае старанні атрымаць песні з-над верхняга Дняпра, г. зн. з Магілёва, Рагачова або Оршы, дастаць я іх не мог; таму захапілі мяне песні надднястроўскія, некалькі дзесяткаў якіх, перакладзеных з надрукаваных у Львове першакрыніц, знаходзіцца ў пятай кніжачцы майго збору²³.

Мяркуючы па 400 з лішнім песень, сабраных над Нёманам, і 557 — над Дзвіной, пра ўплыў польскай, рускай і ўкраінскай моў на крывіцкую, можна было б сказаць, што гэты ўплыў большы на наднёманскі дыялект, чым на наддзвінскі. І сапраўды, наддзвінскі край не мае пастаяннага кватаравання войск, і ён больш аддалены ад Мазоўша і Украіны, чым наднёманскі. У

Навагрудскім павеце хлопцы з ахвотай пераймаюць рускія песні ад салдат, і ад гэтых песень ужо грываць палі, як, напрыклад, у Шчорсах, калі едуць у начное з коньмі, а часам там можна пачуць іх і з вуснаў жанчын у час жніва або адгукаюцца ў спяванні дваровых парабчанак, якія часам прыносяць у вёскі таксама польскую песню, па-свойму пераробленую. Дзеля таго ў гэтым сціплым зборніку я змясціў больш песень абрадавых, жніўных і нават некалькі такіх, што спяваюць над калыскаю дзіцяці, бо яны, несумненна, мясцовыя.

Прыказкі, сабраныя мною, амаль усе я прыпомніў, бо чуў іх у дзіцячыя гады; былі пашыраны яны і сярод шляхты. Не маючы іх многа, я не мог размясціць іх інакш, як у алфавітным парадку, каб нават аблегчыць каму-небудзь, хто хацеў бы займацца іх памнажэннем, спосаб іх алфавітнага збірання, а пасля больш сістэматычнага ўкладання паводле зместу. Я не мог таксама параўнаць іх з якімі-небудзь дагэтуль выдадзенымі прыказкамі на іншых славянскіх дыялектах, не маючы пад рукой кніжак, якія іх змяшчаюць. Усё гэта застаецца каму-небудзь больш дзейнаму і шчасліваму, пра якога, дай божа, каб я калі-небудзь даведаўся.

У нас няма апісання абрадаў і ігрышчаў у нашай правінцыі, апроча аднаго, наколькі ведаю, вяселля ў Барысаўскім павеце, апісанага ў «Tygodniku Wilenskim» за 1819 г.²⁴. Няма апісання хатняга жыцця, беднага начыння і страў, якімі харчуюцца нашы сяляне. Столькі сёння выходзіць кухонных кніжак, якія вучаць празмернасцям і вытанчанасці; няхай бы даведаліся, чым сілкуюцца мільёны людзей, каб мець уяўленне пра сапраўдныя айчыныя стравы і іх назвы, так многа запазычыўшы іх з французскіх кухань. Варта нават зрабіць калекцыю сялянскага хлеба, які спажываецца ў розных месцах і порах года: здзівіла б яна нашчадкаў і была б больш карыснай навукай для сучаснікаў, чым калекцыя каштоўных мінералаў. Калі б хто хацеў і ўмеў, мог бы бясконца скрасіць сабе жыццё на вёсцы, займаючыся збіраннем карысных, цікавых і пажаданых звестак пра ўсё гэта. Сёння кожны шкадуе, чаму Длугаш або Стрыйкоўскі²⁵, нашы храністы, не сабралі песень і паданняў народа, пра якія толькі мімаходам упамінаюць; будуць некалі, праз колькі вякоў пасля нас, шкадаваць і больш слухна папракаць сённяшнія часы, калі мы не збярэм рупліва гэтых помнікаў і не перададзім патомкам: бо хоць просты народ — гэта верны і не вельмі зменлівы хавальнік мясцовых нораваў і звычаяў, аднак і ён з поступам цывілізацыі або нават са зменай адносін у краіне павінен перайначыцца і не можа зберагчы ў чысціні карціну жыцця, што праходзіць у гэтай юдолі; аднак любяць нашчадкі аглядаць абліччы сваіх прадзедаў; захавайма ж іх для іхняй чулівасці і, пагасшы, яшчэ абудзім у іх сэрцах большую прыхільнасць да цяперашняга веку і памяць аб ім.

Іншыя дыялекты славянскага паходжання больш шчаслівыя, бо нават такія, як, напрыклад, краінскі, краацкі і далмацкі, кожны з якіх паасобку не налічвае і трохсот тысяч жыхароў, што гавораць на ім, паводле сведчання Ліндэ, маюць свае граматыкі і слоўнікі, прычым 1584, 1595 і 1670 гг. Тут наадварот, крывіцкае племя, якое налічвае некалькі мільёнаў насельніцтва, не мае нічога болей, апрача катэхізіса, выдадзенага нядаўна ў. Віленскай епархіяльнай друкарні²⁶, якога бачыць мне, аднак, не здарылася. Менавіта цяпер пара адплаціць за гэта занядбанне мінулых вякоў і ўзяцца за ўкладанне граматыкі і слоўніка крывіцкага дыялекту, калі ён, за невялікімі выключэннямі, яшчэ ў поўнай чысціні; бо хоць бы хацелі калі вучыць сялян іншаму дыялекту, яны не зразумеюць яго дастаткова, не маючы тэрмінаў гэтага іншага, выкладзеных на сваім уласным дыялекце. Цудоўная гэта была б работа для сельскіх ксяндзоў і памеснай шляхты, што мае хоць якую адукацыю. Хоць складанне добрага слоўніка і граматыкі патрабавала б ведаў і здольнасцей Кнапскіх²⁷, Капчынскіх і Ліндэ, аднак маючы пратораную імі дарогу, наследаванне ім было б не такім цяжкім, як гэта каму-небудзь здавалася б, а той, хто ўзяў бы на сябе гэту працу, заслужыў бы ўдзячнасць не толькі цяперашняга пакалення, але і больш пэўную ў будучым, бо калі мы рады бачыць рэшткі кельцкай або герульскай мовы, што засталіся ў дакументах, можа, калі-небудзь будзе абуджаць такую ж і непустую цікавасць помнік крывіцкага дыялекту, які, трэба сумнявацца, каб сам стаў пісьмовым і развіваўся самастойна.

Даручаючы гэту маю працу добразычлівай прыхільнасці чытачоў, чулых да лёсу сялян чалавечых сэрцаў і ласкавай увазе даследчыкаў славяншчыны, малю цябе, божа, каб ты так сама, як даў мне час і магчымасць для яе завяршэння, меў ласку і благаславіць!

Пісаў 23 красавіка

1845 г. у Бартніках²⁸

¹ Чачот надрукаваў у сваім зборніку слоўнічак адметных, самабытных беларускіх слоў, уласцівых, на яго думку, толькі беларускай мове. Не задавальняючыся прынятым у польскай лінгвістыцы тэрмінам *idiotyzm*, ён прапанаваў для такіх слоў свой тэрмін — *własność*.

² Ліндэ Самуэль Багуміл (1771—1847) — польскі лінгвіст, педагог. У 1807—1814 гг. выдаў шасцітомны «Слоўнік польскай мовы», які захоўвае сваю вартасць да нашых дзён (другое выданне, дапоўненае, выйшла ў 1854—1861 гг., трэцяе, фотаафсетнае,— у 1951 г.).

³ Гл. т. VI, стар. 74 трэцяга выдання слоўніка Ліндэ.

⁴ У нашай публікацыі ўжываецца прынятая цяпер літара — ў.

⁵ Так да 1843 г. называўся Свянцянскі пав. Віленскай губ.

⁶ Шарфенбергеры (Шарфенбергі) — дынастыя польскіх кракаўскіх кнігадрукароў XVI ст. Лазар Андрысовіц (памёр у 1577 г.) — кракаўскі друкар, заснавальнік друкарскай фірмы.

⁷ Капчынскі Ануфрый (1735—1817) — філолаг і педагог, аўтар граматык польскай мовы.

⁸ Фялінскі Алоіз (1771—1820)—польскі паэт, драматург, вучоны, у 1794 г. сакратар Т. Касцюшкі. У 1816 г. выдаў працу «Падставы правапісу, які я ўжываю».

⁹ Маюцца на ўвазе працяжнікі.

¹⁰ Пачаткам кнігадрукавання ў Польшчы лічацца 1473—1474 гг. Першая кніга на польскай мове («Рай душэўны» Берната з Любліна) надрукавана ў 1513 г.

¹¹ У 1594 г. друкар Ян Янушоўскі, гуманіст па поглядах, распрацаваў і выдаў праект польскай арфаграфіі, у якім знайшлі таксама адлюстраванне адпаведных праектаў паэта Яна Каханоўскага і пісьменніка Лукаша Гурніцкага.

¹² Галер Ян (1476—1525) — кракаўскі друкар і выдавец, адзін з пачынальнікаў кнігадрукавання ў Польшчы.

¹³ Дзесяцітомная «Гісторыя польскай літаратуры» Міхала Вішнеўскага выходзіла ў 1840—1857 гг.

¹⁴ Кашуцкі Станіслаў (памёр у 1559 г.) — прыдворны бібліятэкар караля Зыгмунта Аўгуста, перакладчык, паэт. У 1558 г. выдаў пераклад працы нямецкага літаратара Рэйнгарта Ларыхіуса (Лорыха) «Кнігі пра выхаванне і практыкаванні кожнага, хто мае ўладу».

¹⁵ Леапаліта (Ян Ніч; каля 1523—1574) — тэолаг. «Біблія Леапаліты» (1561) — першы польскі друкаваны пераклад свяшчэннага пісання.

¹⁶ «Хроніка ўсяго свету» сярэдневяковага польскага храніста і паэта Марціна Бельскага (1495—1575) выдавалася ў 1551, 1554 і 1564 гг. Пасля была дапрацавана яго сынам Іаахімам (памёр у 1599 г.) і выдадзена ў 1597 г. пад назвай «Хроніка польская».

¹⁷ У нашай публікацыі націск захоўваецца толькі ў характэрных выпадках і пазначаецца, як цяпер прынята.

¹⁸ Апалінскі Крыштаф (1609—1655) — польскі палітычны дзеяч, паэт, аўтар зборніка «Сатыры» (1650).

¹⁹ Асіян — легендарны воін і бард кельтаў, які жыў, паводле паданняў, у III ст. У 1765 г. шатландзец Д. Макферсон выдаў таленавітую падробку твораў Асіяна, якая мела шумны поспех. «Песні Асіяна» на польскую мову пераклаў Ф. Д. Князьнін.

²⁰ Рэй Мікалай (1505—1569) — польскі паэт і празаік эпохі Рэнесансу.

²¹ Лаўрышава — вёска каля Шчорсаў, цяпер Навагрудскага р-на Гродзенскай вобл. Пра князя Рыманта (Рамунта, Лаўра) Трайдэнавіча і ўзнікненне Лаўрышава расказвае «Хроніка Быхаўца».

²² Кіеўскай губ.

²³ Чачот карыстаўся зборнікамі Вацлава Залескага («Польскія і русінскія песні галіцыйскага люду». Львоў, 1833) і Жэготы Паўлі («Песні русінскага

люду ў Галіцыі». Львоў, 1839—1840).

²⁴ *Маецца на ўвазе артыкул «Вясельныя абрады вясковага люду Гайнаўскай парафіі Барысаўскага павета Мінскай губерні з некаторымі песнямі і іх звычайнай нотай, сабранымі ў 1800, 1-м і 2-м гг.» «Tygodnik Wileński» 1819, т. 7.*

²⁵ *Польскія сярэдневяковыя гісторыкі: Ян Длугаш (1415—1480) і Мацей Стрыйкоўскі (1547 — пасля 1582).*

²⁶ *«Кароткі збор навукі хрысціянскай для вяскоўцаў рымска-каталіцкага веравызнання, якія гавораць мовай польска-рускай». Вільня, 1835.*

²⁷ *Кнапскі Гжэгаж (1564—1639)—польскі лексікограф, укладальнік польска-лацінска-грэчаскага слоўніка (1621).*

²⁸ *Маёнтак у Навагрудскім пав. Налезаў Слізням, з якімі сябравалі філаматы.*

З ПІСЬМАЎ

У архіўным фондзе Тамаша Зана, які дайшоў да нас сярод матэрыялаў Віленскага таварыства сяброў навук (ЦДГА ЛітССР, ф. 1135, воп. 9, спр. 28), захойваецца 18 пісьмаў Чачота да Марыі Путкамер, Антона і Юзэфы Вяржбоўскіх і Юзэфы Дамейка за 1833—1839 гг., пераважна лепельскага перыяду (аўтографы на польскай мове). Пісьмы пераплецены разам з карэспандэнцыяй Т. Зана і блізкіх яму асоб. Ніжэй друкуюцца ў перакладзе два з гэтых пісьмаў.

№ 1

Да Марыі Путкамер¹

Сакавіка 9 дня [1833 г.] Лепель

Шаноўная Марыя, прагну паведаміць Марыі, што ўжо ад чацвёртага лютага гасцюю ў Лепелі² над вялікім возерам і рэчкай, якая ўжо вольна плыве. Снег амаль што растаў. Жыццё павінна быць добрае, шкада, што тут не возера маёй пані, і буду напэўна, блукаць каля яго самотны. Я яшчэ не разгасціўся і прашу прабачэння, што і на ўбогай паперы, і коратка напішу, Прыемна мне, што знаходжуся бліжэй ад дома. Марыя можа цяпер забяспечыць мяне абяцанымі кніжкамі. «Nowogocznik»³ мінулагодні, аднак, я чытаў, і няма патрэбы яго прысылаць. Карціны⁴ нашай літаратуры хацеў бы бачыць. Прашу паведаміць мне пра сябе, пра сваіх дзетак і шаноўнага пана Лаўрына⁵, якому перасылаю паклоны. Памятаю, што колішняя суседка Марыі Людвіка перасялілася недзе ў тутэйшую губерню; калі б напэўна ведаў, дзе яна павінна пражываць, то мог бы пры нагодзе даведацца аб ёй, а калі блізка, — і наведаць. Прашу ласкавага бога, каб хоць перад смерцю дазволіў мне ўбачыць маіх мілых. Жадаю Марыі здароўя і добрых думак.

Заўтра пайду на імшу; як мяне цяпер кранае набажэнства і спяванне, першы раз ледзь устрымаўся ад слёз, так было напоўнена сэрца.

Ян

P. S. Мой адрас: у Лепелі, у дырэкцыі Бярэзінскага канала.

Л. 31

¹ *Марыя Путкамер (з Верашчакаў; каля 1800—1865)— каханая А. Міцкевіча («Марыля»), сяброўка Чачота і іншых філаматаў.*

² *Чачот прыбыў у Лепель у 1833 г., атрымаўшы пасаду сакратара ў дырэкцыі Бярэзінскага канала. Перад гэтым знаходзіўся ў ссылцы ва Уфе і Цвяры.*

³ *Хутчэй за ўсё маецца на ўвазе «Noworocznik Litewski» на 1831 г. Г. Клімашэўскага.*

⁴ *У арыгінале: Wizerunki. Магчыма, размова ідзе пра якое-небудзь канкрэтнае выданне.*

⁵ *Граф Лаўрын Путкамер — муж адрасаткі.*

№ 2

Да Юзэфы Дамейка¹

Лютага 9 дня [1833—1839 гг.]²

Шаноўная пані Юзэфа, многа прайшло часу з той пары, як я меў сапраўдную прыемнасць быць у Бартніках. Бачыў тады я невялікую панну Юзэфу, якая цяпер з'яўляецца паняй і маці. Можа быць, пані зусім не памятае пра такога даўняга госця, аднак жа прыйшло мне ў галаву ўтамляць паню просьбамі. Меў я ў сваіх руках зборнічак бартніцкіх вясковых песень, вельмі добры і добра складзены, асобна былі сабраны песні веснавыя, асобна дажынкавыя, купальскія і гэтак далей. Выпадкова згубіў той зборнічак і хацеў бы кампенсаваць гэту страту. Простанародныя песні, мала кім чутыя і заўважаныя, вельмі прыгожыя і дзівосныя. Бартніцкія былі надзвычайныя. Хацеў бы я калі, хоць далёкі ад родных старонак, сабраць тыя песенькі і як-небудзь перакласці; многа пані зрабіла б мне ласкі і паслужлівасці, калі б пажадала заняцца збіраннем гэтых песенек. Нашы сарамлівыя вясковыя жанчыны не лёгка адважваюцца пераказаць свае песні мужчыне, толькі кабета ўмее іх з лёгкасцю ўпрасіць, каб ёй расказалі. Таму не адмоў, пані, у маёй просьбе, а я не сумняваюся, што і сама знойдзеш вялікую прыемнасць у гэтым занятку. Прашу толькі настойліва захоўваць у запісах вымаўленне вясковых слоў, а таксама заўсёды пытаць і занатоўваць, калі і пры якіх абрадах ці забавах спяваюць якую песеньку. Бясконца буду ўдзячны за зробленую ў гэтых адносінах працу. Зрабі ласку пры гэтым, пані, прыняць маё ўшанаванне і пажаданне здароўя і ўсякіх поспехаў.

Ян Чачот

Лл. 37 – 37 адв.

¹ Юзэфа Дамейка — жонка Адама Дамейкі, брата вядомага філамата і падарожніка Ігната Дамейкі. Паходзіла са Слізняў, якім належалі Бартнікі.

² Датуецца па аналогіі з іншымі пісьмамі.

ДАЗВОЛ ВЯРНУЦЦА НА РАДЗІМУ, У НАВАГРУДСКІ ПАВЕТ

Са справы канцэлярыі віленскага генерал-губернатара « [...] О дозволении [...] Чечоту [...] возвратиться [...] (ЦДГА ЛітССР, ф. 378, Агульн. аддз., 1839 г., спр. 1393).

Министерство внутренних дел. Департамент полиции исполнительной. Отделение II. Стол 3. 31 августа 1839 [г.] № 3019. По высочайшему повелению о губернском секретаре Чечоте.

Господину виленскому военному, гродненскому, минскому и белостокскому генерал-губернатору.

Государь император высочайше повелеть соизволил: дозволить высланному за прикосновенность к обществу филоматов¹ в Оренбургскую губернию, а потом поступившему на службу по ведомству путей сообщения бывшему студенту Виленского университета, а ныне губернскому секретарю Чечоту возвратиться на родину Гродненской губернии в Новогрудский уезд без учреждения за ним полицейского надзора².

Сообщив сию высочайшую волю старшему члену Совета путей сообщения и публичных зданий, я считаю долгом уведомить об оной и ваше сиятельство.

Управляющий Министерством внутренних дел
генерал-адъютант А. Строгонов

Директор Оржевский

Паметка алоўкам: Изв[естить] о сем гродн[енского] гр[ажданского] губ[ернатора]³.

Лл. 1 – 1 адв. Арыгінал

¹ У дакуменце памылкова: финоматов.

² Чачот знаходзіўся тады ў Лепелі.

³ Адпаведнае пісьмо генерал-губернатара гродзенскаму губернатару ад 9 верасня гл. у гэтай жа справе, л. 2.

3 РАДАВОДНАЙ СПРАВЫ

Вярнуўшыся на Навагрудчыну, Я. Чачот працягваў займацца творчай дзейнасцю. Адзін за другім выходзяць у свет ягоныя томікі «Вясковых песенек». Адначасова шмат сіл ён вымушаны быў аддаваць цяжкай, няўдзячнай, але неабходнай у тых умовах справе аб зацвярджэнні свайго роду ў дваранскай годнасці. Трэба было сабраць і сістэматызаваць шматлікія фамільныя дакументы, зрабіць і засведчыць у тагачасных канцэлярыях адпаведныя копіі і выпісы. Распачатая ў 1840 г. справа вялася ў Гродзенскай дваранскай дэпутацкай зборні, а ў 1843 г., пасля далучэння Навагрудскага пав. да Мінскай губ., перадаецца ў Мінскую зборню. Цяпер яна разам з усім справаводствам Мінскай дваранскай дэпутацкай зборні захоўваецца ў ЦДГА БССР у Мінску, ф. 319, воп. 2, спр. 3627.

У справе ёсць некаторыя асабістыя дакументы пісьменніка, напісаныя ім прашэнні і г. д. Друкуем асобныя дакументы з гэтай справы, якія характарызуюць паходжанне Чачота, яго сваяцкія сувязі, сведчаць, што пісьменнік быў выхадцам са збяднелага мясцовага шляхецкага роду. Метрычнага выпісу аб нараджэнні Я. Чачота ў справе цяпер няма, але дата нараджэння ўказваецца ў радаводных матэрыялах (гл. дакумент № 3).

№ 1

Родасловная фаміліі Чечотов¹

1. Михаил Якова сын Чечот записью, 12 мая 1736 г. данною, того же года 25 августа в Новогрудской магдебургии явленной, отдал во владение сыну своему Филипу Чечоту родовое имение Русоцин с крестьянами, назначив оное к равному разделу между сыновьями: поименованным Филипом, а равно Иосифом и Казимиром Чечотами; коих Иосифа и Казимира Чечотов наследники мне неизвестны.

2. Филип Михаила сын Чечот купчею крепостью, 7 октября 1755 г. данною, того же года 15 ноября в Новогрудской магдебургии явленной, вместе с сыном своим Иваном Чечотом в степени дяди Казимира Чечота владельцем половины имений Русоцин продали целое оное имение Русоцин Луке Каминскому. Сей же Филип Чечот духовным завещанием, 15 декабря 1760 г. сделанным, разделил имущество свое между сыновей своих — упомянутого Ивана, а равно Лаврентия, Михаила, Людовика и Матвея Чечотов, из коих сыну Ивану отказал крепостного крестьянина Гришку Самсона.

3. Иван Филипов сын Чечот духовным завещанием, 15 мая 1779 г. сделанным, того же года 7 июня в суде земства новогрудского явленным, разделил свое имущество между сыновей Фадея, Игнатия и Иосифа. А в том числе и сумму, бывшую в залоге на недвижимом имении Гораиновщизна, им владеемом.



Патент аб наданні Я.Чоту чына губернскага сакратара

4. Михаил сын Филипов Чечот оставил сына Викентия Чечота, о чем удостоверяет метрическое свидетельство о рождении его, Викентия, данное 5 мая 1835 года за № 941 из Минской римско-католической духовной консистории.

5. Фадей сын Ивана Чечот оставил сыновей Ивана² и Петра Чечотов, о чем удостоверяют метрические о рождении их свидетельства: 30 апреля 1835 г. за № 3508 и 28 февраля 1829г. за № 660, Виленскою римско-католическою духовною консисториею утвержденные.

6. Игнатий³ Викентий Михайлов сын Чечот, коему Адам Чечот, волковышский землемер, пожизненно-донационной⁴ закладною записью 30 генваря 1824 г. дал пустошь Качицы в 1000 злотых польских.

7. Иван Антон⁵ Фадеев сын Чечот, губернский секретарь, о чём удостоверяет патент на сей чин, из Герольдии 1 декабря 1838 г. данный⁶.

8. Пётр Павел⁷ Фадеев сын Чечот, титулярный советник, о чём удостоверяет выписки статьи из журнала Виленской казённой палаты от 31 октября 1838 г. за № 19630⁸.

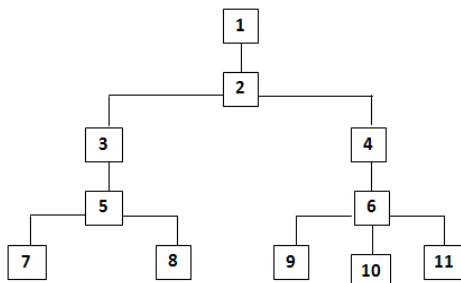
9. Юлиан Викентьев сын Чечот, коему отец его надписью на вышеозначенной записи Адама Чечота, сделанною 16 февраля 1829 г., отказал 400 злотых польских на Качицах именице.

10. Карл Онуфрий⁹ Викентьев сын Чечот, коему отец упомянутою надписью на записи Адама Чечота отказал 300 злотых.

11. Матвей Викентьев сын Чечот, коему отец упомянутою надписью отказал 300 злотых; при чем метрическое свидетельство о рождении сына сего Матвея, 16 октября 1834 г. № 7290 утвержденное.

Губернский секретарь Иван Фадеев сын Чечот

¹Радаводная была прыкладзена да прашэння Чачота ў Гродзенскую дваранскую зборню ад 11 лістапада 1840 г. У арыгінале матэрыял размешчаны ў выглядзе радаводнага дрэва:



Лічба 9 над адпаведным квадратам пазней закрэслена, 10 напраўлена на 9, 11 — на 10.

² Ян Чачот. Гл. пра яго пункт 7 дакумента.

³ Ігнатый прыпісана над радком іншым почыркам.

⁴ дарчай.

⁵ Антон прыпісана над радком іншым почыркам.

⁶ Паметка алоўкам, зробленая не раней 1847 г.: помер. Арыгінал патэнта на пергаменце гл. у гэтай жа справе, л. 273.

⁷ Павел прыпісана над радком іншым почыркам.

⁸ Паметка алоўкам: Лекарь в Радзивиллове. Відаць, маецца на ўвазе пагранічнае мястэчка на Валыні.

⁹ Онуфрый напісана над радком іншым почыркам.

№ 2

Посемейный список дворян Даниелевичев-Чечотов 1842 года¹

Чин, имя и фамилия дворянина, лета его от роду, в какой должности состоит, а если уволен от службы, то где проживает? Холост, женат, вдов ли? сколько у него детей мужеска пола с показанием имен и лет их; если же который из них в службе, то в какой именно? Если имеет недвижимое имение, то сколько в оном по последней ревизии мужеска пола душ?

Коллежский секретарь Иван Фадеев сын Чечот, от роду 46-й год, уволенный от службы, проживает Новогрудского уезда в имении графа Хрептовича Щорсах². Холост. [Имения] не имеет.

Титулярный советник Петр Фадеев сын Чечот, от роду 36 год, уволенный от службы, проживает Минской губернии Дисненского уезда в имении князя Витгенштейна в м. Глубоком³. Женат, детей мужеска пола не имеет. [Имения] не имеет.

Юлиян Викентьев сын Чечот, от роду 42-й год; неизвестно, где ныне

находится. Женат, детей мужеска пола не имеет.

Карл Викентьев сын Чечот, от роду 27-й год, проживает Новогрудского уезда в имении помещика Пусловского Сенно. Холост.

Матвей Викентьев сын Чечот, от роду 25-й год, проживает в городе Лиде. Холост.

Имеют⁴ в Новогрудском уезде по закладной записи имение Качицы без крестьян.

Здесь показываются вновь рожденные сыновья поименно и сколько им лет⁵.

Когда указывается дворянином на копию герба, в Гербовник внесённого, то пояснить, в котором именно томе находится герб рода его.

Герб Остоя, употребляемый издревле фамилиею Даниелевичев-Чечотов, утвержденный в сем роде определением Гродненского дворянского депутатского собрания от 12 ноября 1817 года, находится в Гербовнике Несецкого, изданном в томе 3-м на 505-м листе.

Если Герольдия доказательства дворянства признала недостаточными то когда именно?⁶.

Именован герба.

Герб Остоя в означенном 3-м томе Гербовника Несецкого описывается тако: [...] ⁷ «Имеют быть две неполные луны, жёлтые, ребром к себе обращенные, каждая из них одним концом вверх, другим вниз обернутая, между ними белый меч притупленный, рукояткой вверх, концом вниз, в красном поле, в холме⁸ пять страусовых перьев, так изображают оный герб: Бельский⁹, 253 лист; Папроцкий¹⁰, в «Гнезде» 301 и 1199 лист[ы]; О гербах, 293 л[ист]; Окольский¹¹, том 2, 357 л[ист], Клейноты¹², 71 лист».

1842 года февраля 5 дня представляя сей посемейный список, имею честь объяснить, что определение Гродненского дворянского депутатского собрания, утверждающее в дворянском достоинстве вышепоименованные лица с отцами их и прочими сродственниками, состоялось 12 ноября 1817 года.

Коллежский секретарь Иван Фадеев сын Чечот
1842 года февраля 9 дня. Таковой родовой список
свидетельствую.

Уездный предводитель дворянства и кавалер Н. Вольский

Лл. 322 – 323. *Аутограф. На гербавай паперы*

¹ У арыгінале матэрыял размешчаны ў выглядзе табліцы.

² Храптовіч Адам (1768—1844) — удзельнік паўстання 1794 г., візітатар школ Віленскай навучальнай акругі, мецэнат. З яго маёнткам Шчорсы былі

звязаны многія філаматы. Чачот, вярнуўшыся на радзіму, працаваў у Шчорсах бібліятэкарам у вядомай бібліятэцы Храптовічаў.

³ У «Именном списке фамилии Чечотов» 1840 г. (гэта ж справа, л. 324 адв.) сказана, што Пётр Чачот служыць «партыкулярна у князя Витгенштейна».

⁴ Размова ідзе пра Юльяна, Карла і Мацвея Чачотаў.

⁵ У гэтай графе ў дакуменце прочырк.

⁶ У дакуменце прочырк

⁷ Апушчана цытата на польскай мове, паколькі далей у дакуменце ідзе яе пераклад.

⁸ Чачот недакладна пераклаў польскае *heim* (шлем).

⁹ Маеца на ўвазе «Хроніка польская» Бельскіх (1597).

¹⁰ Папроцкі Барташ (каля 1543—1616) — пісьменнік, гісторык, аўтар першага польскага гербоўніка (1584) і геральдычнай працы «Гняздо цноты» (1578).

¹¹ Акольскі Шыман (1580—1653)—геральдык, гісторык, аўтар гербоўніка (тт. 1—3, 1641—1645).

¹² Клейнот — шляхецкі герб. У дакуменце маеца на ўвазе адна з геральдычных прац.

№3

З чарнавых радаводных матэрыялаў

[...] 7. Иван-Антон и 8. Петр-Павел. Метрические свидетельства: 1-е) 1796 [г.] июля 17 Ивана-Антон¹ в Ворончанском (ли[ст] 17) и 2-е) 1806 [г.] июня 17 Петра-Павла в Новомышском приходах записанных, в справочных выписях, учинённых и заверенных Виленскою римско-католическою духовною консисториею (лист 18); в копии же указа Гродненского губернского правления от 3 февраля 1841 года за № 735 в Новогрудский земский суд последовавшего, и журнального постановления Виленской казенной палаты, 31 октября 1835 года состоявшегося, значится: что указами Правительствующего сената от 31 октября 1840 за № 1194 и 25 августа 1837 годов за № 7881 служивший письмоводителем системы Березинского канала Иван Чечот произведен в чин коллежского секретаря, а бывший учитель Мстиславского уездного училища Петр Чечот — в титулярные советники (листы 19 и 21) [...]

Лл. 337 адв.— 338

¹ Ян Чачот нарадзіўся ў в. Малюшычы, цяпер Карэліцкага р-на Гродзенскай вобл. Хрышчоны ў Варончы.

**БІБЛІЯГРАФІЯ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ ПУБЛІКАЦЫЙ
(1923 – 1976 гг.)**

1934

31. [Дакументы пра ўдзел Я. Чачота ў філамацкіх арганізацыях]. У кн.: *Archiwum filomatów. Cz. II. Materjały do historii towarzystwa filomatów. Wydała Stanisława Pietraszkiewiczówna. T. III. W Krakowie, 1934, паводле імяннага паказальніка.*

Публікацыя справаводства філамацкіх арганізацый (архіў філаматаў, які захаваўся ў сям’і Петрашкевічаў).

Першая і трэцяя часткі «*Archiwum filomatów*» («*Korespondencja 1815—1823 г.*») і «*Poezya filomatów*», у тым ліку пісьмы і вершы Я. Чачота) апублікаваны Я. Чубакам у 1913 і 1922 гг.; два першыя тамы другой часткі («*Materjały do historii [...]*») выдадзены ў 1920—1921 гг. С. Шптанскім і С. Петрашкевіч. Гл. таксама № 305—306.

1938

34. *Pigoń Stanisław. Czeczot Jan.* У кн.: *Polski Słownik Biograficzny, t. IV. Krakow, 1938, с. 316—317.*

Выданні твораў, факты жыцця, рукапісы Я. Чачота (архіў філаматаў у Вільні, музей Міцкевіча ў Парыжы, прыватны збор С. Карпінскага і інш.).

1948

62. *Krzyżanowska Zofia. Listy Jana Czeczota do Konstantego Tyszkiewicza (1844—46).* «*Pamiętnik Literacki*», roczn. XXXVIII. Warszawa, 1948, с. 507—521.

Публікацыя: 4 пісьмы (са збору Р. Зямкевіча, потым — Ю. Кжыжаноўскага).

1957

104. Бас І. Манюшка і беларускія пісьменнікі. Да 85-годдзя з дня смерці кампазітара. «*Літаратура і мастацтва*», 5 чэрвеня 1957 г.

Творчыя сувязі з В. Дуніным-Марцінкевічам і Я. Чачотам. Подпіс дзядзькі кампазітара [?] Д. Манюшкі ў альбоме А. Вярэгі-Дарэўскага («*Минские губернские ведомости*», 1841. ЦБАН ЛітССР).

1958

163. Якшэвічус А. Рукапісы Яна Чачота. «*Літаратура і мастацтва*», 21 мая 1963 г.

Сшыткі Я. Чачота ў Інстытуце мовы і літаратуры АН ЛітССР.

1965

188. Александровіч Сцяпан. Рэпліка. «Полымя», 1965, № 12, с. 171—173.
Першааснова верша Т. Шаўчэнкі «Пасаджу каля хаціны...» («Вясковыя песенькі» Я. Чачота, «Зорскі» Э. Жалігоўскага; прыведзены факсімiле). Гл. № 172.
193. Малаш Л. А. Ян Чечот и его рукописные сборники. У кн.: Материалы научной конференции (к сорокалетию библиотеки). Минск, 1965, с. 120—121 (АН БССР. Фундам. б-ка им. В. Г. Белинского).
Два рукапісныя зборнікі Я. Чачота з беларускімі фальклорнымі матэрыяламі (Інстытут мовы і літаратуры АН ЛітССР), матэрыялы Рукапіснага аддзела б-кі Вільнюскага універсітэта, «Дело о бывшем студенте Виленского университета дворянине Чечоте» 1831 г. (ДГА Маскоўскай вобл.), пісьмы Я. Чачота да Ю. Вяржбоўскай і М. Верашчака (ЦДГА ЛітССР).

1966

194. Бравер Я. Звесткі з біяграфіі Яна Чачота. «Літаратура і мастацтва», 28 студзеня 1966 г.
Справа аб дваранскім паходжанні роду Чачотаў (ЦДГА БССР у Мінску).

1967

211. Мальдзіс А. Піянер беларускай фалькларыстыкі. 120 год з дня смерці Яна Чачота. «Літаратура і мастацтва», 11 жніўня 1967 г.
Дата і месца нараджэння Я. Чачота, яго рукапісная спадчына (ЦДГА БССР у Мінску, б-ка Інстытута мовы і літаратуры АН ЛітССР, «Малы архіў філаматаў» у Польшчы). Ілюстр.: «Чачот на смяротным ложку. Малюнак невяд. мастака».

1968

225. Я. Чечот. Из комментариев к «Крестьянским песенкам». Вступительный текст [и перевод] А. Н. Мальдиса. У кн.: История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли, т. IV, полутом II. М., 1968, с. 84—85.
Публікацыя паводле зборнікаў Я. Чачота 1844 і 1846 гг.

1972

285. Мархель Ул. Міналі гады... «Літаратура і мастацтва», 11 лютага 1972 г. «Прадкі» Г. Татура — пераклад верша Я. Чачота («Крывіч», «Rubon», «Хатні спеўнік» С. Манюшкі).

1973

304. Korespondencja Onufrego Pietraszkiewicza z filomatami (1824—1834).

Opracowali Zbigniew Sudolskii, Sławomir Kędzierski. У кн.: Archiwum filomatów. T. I. Na zesłaniu. Wrocław — Warszawa—Krakow—Gdańsk, 1973, с. 49— 204.

* Публікацыя 13 пісьмаў Я. Чачота да А. Петрашкевіча 1825— 1830 гг. (частка «Архіва філаматаў» у Музеі літаратуры ў Варшаве). Ілюстр.: факсіміле пісьмаў ад 22 кастрычніка 1825 і 23 жніўня 1828 г.

305. Uzupełnienia do «Korespondencji filomatów». Opracował Stanisław Duszak. У кн.: Archiwum filomatów. T. I. Na zesłaniu. Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdańsk, 1973, с. 245—265.

* Публікацыя пісьмаў да Я. Чачота: А. Петрашкевіча 1820 г. і Ю. Вэнцага 1823 г. (частка «Архіва філаматаў» у б-цы Люблінскага каталіцкага універсітэта). Гл. таксама №31.

СПІС ІЛЮСТРАЦЫЙ

Стар. 105. Патэнт аб наданні Я. Чачоту чына губернскага сакратара. Арыгінал на пергаменце. 1838 г. Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР у Мінску.